

Bilginin Mimari Yapısı

İçselci Temelcilik

Geleneksel olarak temelcilik, içselci bir yaklaşımdır. Çağdaş epistemolojide içselciler, temelciliği bildiğimizden emin olmamızı sağlayan bir teminat koşulu olarak alırlar. Bir inancın doğru olduğunu gösteren kanıtlar, mimari bir yapıya sahiptir. Temelcilik, bir gerekçelendirme biçimi olmaktan daha fazlasını ifade eder. Gerekçelendirme kanıtlar yardımıyla olur ancak bu kanıtların bir sıra dizini ve birbirleriyle olan ilişkilerine göre bir içyapısı vardır. Bu yapı, bildiğimizden emin olmamızı ya da başka ifade ile inançlarımızın doğruluğunu teminat altına almamızı sağlar.

İnsan zihninde inançlar birbirinden bağımsız bir şekilde bulunmazlar. Zihin, inançları belirli bir plana göre birbiriyle ilişkilendirerek düzene koyar. Bellek, inançları bu düzene bağlı olarak tutar. Tüm bilgilerimizin belirli bir düzen şemasına göre birbirlerine bağlanır. Bu açıdan bilginin mimari bir yapısı vardır. Gerekçelendirmenin gücü, inancı bu şema içine dâhil etmekten ve onun yerini tam olarak belirlemekten gelir. İçselciler arasında bilginin mimari yapısı konusunda iki farklı yaklaşım göze çarpar: temelcilik (foundationalism) ve bağdaşımcılık (coherentism). Bağdaşımcılık, Türkçede ahenkçilik veya tutarcılık gibi terimlerle de ifade edilir. Bunlar, bilginin gerekçelendirme ve özellikle de teminat koşulu ile ilgili olan düşüncelerdir. İnançlar arasında bir ilişki kurmaya duyulan ihtiyacın nedeni, onların kesinlik açısından epistemik statülerini tam olarak belirlemek ve bu şekilde onların doğruluklarını teminat altına almayı sağlamaktır.

İçselci temelcilik, aklın inançlar arasında kurmuş olduğu ilişkinin doğasıyla ilgilidir. Bilme araçları ile zihne veya belleğe gelen her türlü veri, akıl tarafından işlenir. Bu işleme sonunda inançlar arasında doğruluk ve kesinlik dereceleri açısından bir sınıflama yapılır. Akıl, bazı inançları herhangi bir tecrübeye başvurmadan doğrudan elde etme başarısına sahipken bazı inançlar, dolaylı bir şekilde çıkarımla elde edilir. Bizim bir p inancını gerekçelendirmemiz, ya daha önceden gerekçelendirdiğimiz bir inancımıza ya da gerekçelendirmeye başvurmaksızın doğru olduğunu bildiğimiz bir inancımıza dayanır. Her iki durumda da p bir çıkarımla elde edilmiştir. Temelcilere göre sezgilerimiz bize ikincisinin birincisinden daha kesin olacağını söyler. Çünkü o, doğruluğundan daha fazla emin olduğumuz inançlarımıza dayanır. Temelcilik, buradan hareketle bizim bazı inançlarımızı diğerlerine göre daha kolay elde ettiğimizi ve yakın mümkün dünyalarda diğerlerine göre onu yanıltan (ya da bizi yanıltan) çok fazla durumun bulunmadığı ileri sürer.¹

Temelciliği yönlendiren ana düşünce, inançlarımızın epistemik (kesinlik) statüsünün birbirinden farklı olduğudur. Bazı inançlarımız, hiçbir kanıta ihtiyaç duymadan ve çıkarıma dayanmadan apaçık bilinir. Bu tür inançların epistemik statüsü diğerlerinden daha üstündür ve bunlar, diğer inançların temelini oluşturur. Bu nedenle bunlara temel inançlar adı verilir. Bütünün parçadan büyük olması, cisimlerin yer kaplaması, var olduğumuz gibi inançlarımızı, bir akıl yürütmeye dayanmadan elde ederiz. Temel inançlar, diğer inançlarımıza gerekçe sağlar ve çıkarımsal inançlarımızın hepsi bunlara dayanır. Bu nedenle bazı inançlarımız, kesinlikleri bakımından diğerlerinden üstün oldukları gibi bu diğer inançların gerekçelendirilmiş olmaları, temel inançlara dayanıyor olmalarına bağlıdır. Temel inançlar, kendi gerekçelerini kendi içerisinde barındırırlar. Yani onlar, çıkarımsal olmayan gerekçelendirmeye sahiptirler. Başka ifade ile başka inançların gerekçe sağlamasına ihtiyaç duymaksızın kabul edilmesi akli olan bu inançlar, basit bir şekilde ve apaçık bilinirler. Bazen bunlara basit inançlar da denir. Burada dikkat çeken şey, temel inançların da gerekçelendirildiği fakat bu

¹ James Van Cleve, "Why Coherence is not Enough: A Defense of Moderate Foundationalism", *Contemporary Debates in Epistemology*, editör: Matthias Steup ve Ernest Sosa, Blackwell Publishing, Oxford 2005, s. 168.

gerekçelendirmenin başka inançlara değil zihin durumlarına dayanıyor olmasıdır. Ayrıca bu inançlarda yanlışlığın imkânsız olduğu veya çok zor olduğu kabul edilir.²

Klasik temelcilik, temel inançlarda yanlışlığın olamayacağını veya çok zor olduğunu ileri sürer. Bu yanlışlık (infallibility), onların sahip olduğu özel bir nitelikten ileri gelir. Bu niteliği taşıyan tüm inançlar, bu niteliğe sahip olmaları ve ayrıcalıklı epistemik statüleri nedeniyle haklarında şüpheye düşülemez türdendir. İnançları yanlış ve şüphe götürmez yapan nitelik konusunda iki farklı yaklaşım vardır. Birincisi kendinden apaçık olmaları, ikincisi ise onları sarsacak durumların bulunmaması şeklinde açıklanır. Apaçık inançlar, onları kavrayan herkes tarafından doğru kabul edilen, aritmetik ve geometrinin doğruları ve aksiyomları gibi inançlardır. Örneğin $1+1=2$, bu tür bir temel ya da basit doğrudur. Bu tür inançlar, algı ve tanıklık gibi dışsal araçlara dayanmaz. Bu inançlar bizim zihin durumumuzla ilgilidir ve kendi doğruluklarını zihinde teminat altına alırlar.³ Bunu Descartes'ın "ben" bilgisi ile de anlayabiliriz. "Ben" bilgisi, zihnin kendi başına erişebileceği ve asla şüphe edemeyeceği basit ve temel bir bilgidir. Bu yaklaşıma katı temelcilik adı da verilir. Gerçekte bu katı temelcilik, kanıtçılıkla örtüşür.

İlmli temelcilik ise temel inançlar için yanlışlık veya şüphe götürmezlik gibi bir niteliği gerekli görmez. Temel inancın özelliği, başka bir inançla gerekçelendirilmemiş olmasıdır. Bu nedenle onlar, gerekçelerini tecrübeden alabilirler. Bir inanç, gerekçesini tek bir tecrübeden alıyorsa bu inanç, temeldir. İlmli temelciliğin, sıradan algısal inançların nasıl temellendirileceğini açıklama konusunda sorunu yoktur: Onlar, algısal tecrübeler yoluyla gerekçelendirilirler. Fakat tecrübelerin gerekçeleyciler olarak rol oynayabileceği iddiası, içinde hiçbir sorunu barındırmıyor değildir. Bazen onların inançlardan farklı olarak önermesel içeriklerinin olmadığı ileri sürülür. Bu görüşe göre bir inançla bir tecrübe arasındaki ilişki, sadece sebebe dayalı olabilir. Bu nedenle tecrübeye dayalı inançların temel olamayacağı ileri sürülür. Davidson buna itiraz eder ve tanışıklığa dayalı bilgilerimizin temel olabileceğini çünkü onların açık ve seçik olduklarını ileri sürer.⁴ Fakat daha önce verdiğimiz vazo örneğini hatırlarsak üst üste gelmiş vazo ve bu vazanın ışık animasyonunun görsel algımızı nasıl yanıltabildiğini kolayca anlayabiliriz.

Dışsalıcı Temelcilik

Dışsalıcı yaklaşımlar, inançların önem sırasına göre bellekte tutulduğunu ve aralarındaki ilişkinin doğruluklarına göre değil bizim için ifade ettikleri anlama göre olduğunu ileri sürerler. William James, inançlarımızı canlı ve ölü inançlar şeklinde sınıflandırır. Bizim için anlamı olmayan inançlar, ne kadar kesin olsalar da ölüdürler. Bazı inançlarımız ise bizim için diğerlerinden daha önemli ve daha hayatidir. Bireyin talep ve beklentilerine cevap veren inançlar, daha ön plandadır ve bellekte canlı bir şekilde bulunur. Zihin, canlı inançları güçlü bir şekilde korurken ölü inançları unutma eğilimindedir. Bazı inançlar, bizde bir tutum meydana getirecek şekilde etki bırakır. Zihin bunları diğerlerinin önüne alır.⁵ Buradan hareketle temelciliğin dışsalıcı yorumu, içselci yaklaşımdan tamamen ayrılır.

Dışsalıcılık, genel olarak inançlar arasında kanıtların rehberliğine dayanan mimari bir düzen ilişkinin bulunduğunu reddeder. İnançlar arasında kanıtların gücüne dayanan bir öncelik ve sonralık ilişkisi olmadığı gibi tüm inançları mantıksal olarak birbirine bağlayan sıkı bir mimari yapı da düşünülmez.

James ve Plantinga gibi dışsalıcılar, bizim doğal olarak elde ettiğimiz inançlarımızın diğer inançlarımıza temel olabileceğini kabul ederler. Onların iddiası, içselci temelcilikten çok

² Chisholm 1989, ss. 7. Cevizci 2010, s. 23.

³ Steup 2008, s. 478.

⁴ Davidson 2001, s. 143.

⁵ James 2004, s. 186.

farklıdır. Bu dışsalcı temel inançlar, üçüncü koşulu taşımazlar. Onlar, öznenin bir şekilde edinmiş olduğu ve başkaları ile paylaşmakla birlikte bir doğrulama sürecine girişmeden elde ettikleri inançlarıdır. Bu inançlar, ortak ya da bireysel olarak kabul görürler. Fakat onların herkesin erişimine eşit olarak açık olduğunu söylemek mümkün değildir. Plantinga, bu tür inançlara örnek olarak sıradan algı ve bellek inançları ile bir Tanrı'nın varlığına inanmayı gösterir. Tanrı inancı temel bir inançtır ve ne ortak zihin durumuna ne de kendi kendini garanti altına alacak bir gerekçelendirmeye dayanır.⁶

Genel olarak ifade edersek dışsalcı temelcilik, temel ve temel olmayan inanç ayrımını kabul eder. Ancak temel inançların nitelikleri ve inançları birbirine bağlama şekli açısından içselci yaklaşımdan ayrılırlar. Temel inançlar için "herkesin erişimine açık olma" gibi kısıtlayıcı bir ölçüt veya genel bir koşul reddedilir. Bunun yerine zaten sahip olduğumuz inanç ve bilginin yapısından başlamamız gerektiğini ileri sürerek bu inanç yapısının uygunluğunu baştan kabul eder. Biz, bazı inançların kanıtlar olmaksızın akla uygun olduğunu düşünür ve onların doğruluğu konusunda bir kanıt aramayız. Bazı inançlarımızı da bunlara dayandırırız. Birinciler basit inançlardır ve diğerlerine temel olur. Önümde bir ağacın olduğu ve kahvaltıda yumurta yediğim gibi sıradan algı ve bellek inançları bu türden basit inançlardır.⁷

Plantinga'ya göre öznenin bu türden inançlarını başkalarına ispatlama yükümlülüğü yoktur. Eğer bir yükümlülüğün bahsedilecekse öznenin inancına karşı bir iddianın ispatlama yükümlülüğü vardır. Özne, sadece kendisini bu tür bir inançtan alıkoymasını gerektirecek bir durumun olup olmadığına bakar. Yakın dünyalarda inancını terk etmesine neden olacak durumlar olması durumunda özne bu inancından vazgeçer. Aksi halde bu tür inançların doğruluğunun peşine düşmeksizin onu korumayı sürdürür. Buradan hareketle dışsalcı temelcilik düşüncesinin içselcilerin savduklarından çok farklı bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Bilme araçları ile uygun ortamlarda elde edilen sıradan veya basit inançlar, temeldir. Bu inançların zihin durumlarına dayanması veya kendilerini teminat altına alması gerekmez sadece güvenilir bilişsel süreçlere dayanıyor olmaları yeterlidir. Yine bu inançların temel olması, bireylerin onları temel kabul etmelerinden ve onların reddedilmesini gerektirecek durumların olmamasından ileri gelir. Bu düşünce, James'in canlı inançlar adını verdiği inançlarda olduğu gibi bireyin kişisel beklentilerine göre önem kazanmaktadır.

Plantinga, algıya dayalı inançların çoğu zaman oldukça güçlü olduğunu ve yüzden temel olarak alınabileceğini ileri sürer.⁸ Fakat onun temelciliği bir teminat koşulu değildir. Temel inançların da tüm diğer inançlarda olduğu gibi güvenli bilişsel süreçlerle teminat altına alınması gerekir.

Bağdaşımcılık

Tutarlılık tezi de denilen diğer bir bilgi mimarisi vardır. Genel olarak içselci bir yaklaşım olmakla birlikte dışsalcı biçimleri de vardır. Ancak dışsalcı temelcilikte olduğu gibi dışsalcı bir bağdaşımcılık, bilgi ve inançlarımız arasında sıkı bir mantıksal bağ örmeyi uygun bulmaz ve onu bir teminat koşulu olarak kabul etmez. Bu nedenle bağdaşımcılık, aslında temelcilik gibi içselci bir yaklaşımdır.

İçselci anlamda bağdaşımcılık (tutarlılık) dolaysız, kendinden apaçık temel inançların mümkün olmayacağı varsayımından hareket ederek temelciliği eleştirir. İnançlar arasındaki temel inançlar ve tali inançlar şeklinde bir nitelik ayrımını kabul edilmez. İnançlarımızın bir

⁶ Mehmet Sait Reçber, "Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği", *Felsefe Dünyası*, sayı: 39, 2004, s. 26.

⁷ Peterson, Hasker, Reichenbach, Basinger 2006, ss. 152-153.

⁸ Plantinga 1993b, ss. 93, 94.

kısmı, diğerlerine dayanak olmak bakımından daha imtiyazlı değildir. Burada bilginin gerekçelendirilmesi, inançlar arasında kurulan bağdaşım/tutarlılık ilişkisine, başka bir ifade ile inançlar arasındaki içsel bir ilişkiye dayanır. Bir inanç, öznenin daha önceki inançlarıyla tutarlılık gösteriyor ise o inanç gerekçelendirilmiş demektir. İnançları gerekçelendirmek için bir parçadan hareket etmek yerine inançlar bütününe oluşturduğu bir sistemden hareket edilir. Bu sistemi, inançlar arasında var olan içsel bir ilişki ve bu ilişki sağlayan mantıksal bir bağ oluşturur. Gerekçelerini kendi içinde taşıyan ve bütüne kaynaklık eden temel olabilecek inançlar yoktur. Gerekçelendirme, simetrik ve çizgisel olmayan bir süreçtir ve bilgiyi teminat altına almak için inançlar arasındaki tutarlılığı mümkün olan en üst seviyeye çıkarmak gerekir.⁹

Temelci görüş, bir piramit örneği ile açıklanıyordu, tutarlılık görüşü ise bir balık ağı ve sal örneği ile açıklanır. Gerekçelendirilmiş inançlar, bir balık ağının düğümleri veya bir salı oluşturan malzemeleri bir arada tutan düğümler gibi birbirine bağlanmış olan inançlardır. Ağın farklı noktalarından tutup kaldırdığımızda onların uyumlu bir hareket ve şekil almaları gibi inançlar da birbirleriyle uyumlu ve tamamlayıcıdır.¹⁰

Temelcilikte ana düşünce, bazı inançların diğerlerine göre önceliği olduğu ve bu öncelikli olanların diğerlerine “kanıt desteği” sağladığı şeklinde iken tutarcılıkta inançlar arasında bir öncelik ve sonralık ilişkisi olmadığı aksine onlar arasında “karşılıklı destek” ilişkisi kurulabileceği ileri sürülür. Gerekçelendirme, öznenin inandığı ve kabul ettiği önermeler arasında tutarlı bir ilişki kurulmasını sağlar. Bu nedenle gerekçelendirme inançlar arasında bir bağlantı kurma mekanizmasıdır.¹¹

Farklı tutarlılık yaklaşımları vardır. Burada basit modele odaklanabiliriz. Onun temel iddiası, tüm inançlarımızın diğer inançlarla gerekçelendirildiğidir. Karşılıklı destek ilişkisi, inançlarımızın doğruluğunu teminat altına alır. Sizin bakmış olduğunuz duvarın kırmızı olduğu şeklinde basit bir algısal inancınız olduğunu düşünürsek bu inancın diğer inançlar yoluyla gerekçelendirildiği iddiasından nasıl bir anlam çıkarabiliriz? Sıradan durumlarda siz duvarın rengini diğer her hangi bir inançtan çıkarmazsınız. Siz sadece onun kırmızı olduğunu görürsünüz. Bağdaşımıcılığa göre, algısal bir tecrübe için kendiliğinden ve çıkarıma dayanmayan bir cevap/karşılık tarzınız olsa bile sizin inancınız yine de gerekçelerini size ait diğer inançlardan alır. Örneğin siz algısal tecrübelerinizin güvenli olduğuna, şu anki gözlem koşullarının algısal doğruluğu mümkün kıldığına ve şu anki algılarınızın doğruluğu konusunda şüpheye düşmenize neden olacak herhangi bir şeyin farkında olmadığınızı inanmış olduğunuzu düşünelim. bağdaşımıcılıkta duvarın kırmızı olduğu inancınız, şu şekilde verilen tutarlı inançlar ağının içine iyice yerleştirildiği için gerekçelendirilmiştir:

- (1) Bu duvar kırmızıdır.
- (2) Ben uygun gözlem koşulları altında önümdeki duvarın kırmızı olduğu şeklinde görsel bir tecrübeye sahibim.
- (3) Bu tür algısal tecrübeler güvenlidir.
- (4) Ben önümdeki duvarın kırmızı olmadığını düşünmemi sağlayacak bir neden olarak sunulan hiçbir şeye

⁹ Çüçen 2001, ss. 70, 71. Uluğ R. Sungur ve Memduh Er, “Bağdaşımçı Haklılaştırım Kuramlarında Gözlem Sorunu”, *Bilgi Felsefesi*, editörler: Betül Çotuksöken ve Ahu Tunçel, Heyemola Yayınları, İstanbul 2010, ss. 125-6.

¹⁰ Chisholm 1989, s. 88. Sosa 1995, s. 173. Fatih Sultan Mehmet Öztürk, “Quine, Doğallaştırılmış Epistemoloji ve Epistemolojinin Normatif Yönü”, *Felsefe Dünyası*, sayı 45, 2007, s. 96.

¹¹ Chisholm 1989, s. 86. Moser 2002, s. 5. Davidson, Donald, “A Coherence Theory of Truth and Knowledge”, *Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, editör: Ernest LePore, Blackwell Publishing, New York 1989, s. 310.

inanmıyorum.¹²

Eğer biz, (1)'e ek olarak (2)-(4) arasındaki şıklara da gerçekten aynı derecede inandığınızı düşünürsek bu durumda sizin (1)'e olan inancınızı gerekçelendirdiğinizi ileri sürmeniz için mükemmel bir durumun oluştuğunu görürüz. Şüphesiz (2) ve (4) arası, (1)'e kendi başlarına gerekçelendirilmiş olmaları kaydıyla gerekçe sağlayabilir. Ele alınan bu tutarlılık modeline göre (2) ve (4) arası, daha başka inançlar tarafından gerekçelendirilmiş olacaktır. Bunların hiçbiri de temel inançlar olmayacaktır.

(1)-(4) arası inançlar dizisi, bir inançlar bütünü meydana getirir. Onun tutarlılığı, duvarla ilgili başka inançlar ilave edilerek güçlendirilebilir. Duvarın etrafındaki şeyler, sizin yakın zamanlardaki tecrübelerinizden edindiğiniz özellikler ve algı psikolojisi ile ilgili başka inançlar da sizin inancınızın tutarlılığını güçlendirecektir. Bu ikinci kısımda yer alanlar, açıklayıcı tutarlılık olarak adlandırılan şeyleri sizin inanç sisteminize dâhil edecektir. Burada mesele şudur: Sizin şu anki algısal tecrübelerinizle ilgili en iyi açıklama, gerçekten de kırmızı bir duvar algılamanızdır. Yani ışık, belirli bir dalga boyunda fiziki bir nesneye yansımış ve bu nesne, gözlerinizdeki bazı sinir uçlarında canlanmıştır. Olup bitenlerle ilgili bu şekilde sebebe dayalı bir açıklama, bilişsel durumları anlamanızı derinleştirecek ve bu şekilde (1)'e inanmak için sahip olduğunuz gerekçelendirmenizi giderek artırıp geliştirecektir.¹³

Alternatif Bir Yaklaşım

“The Raft and the Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge” adlı makalesinde Sosa, hem içselcilik ve dışsalcılık hem de temelcilik ve bağdaşımcılık ayrımlarının epistemolojik sorunlara çözüm olamadığını iddia eder. O, bilgilerimizin yapısı ile ilgili sorunların çözümünün erdem epistemolojisi adı verdiği bir yaklaşımla mümkün olabileceğini ileri sürer.

Sosa, temelciliği anlatmak için bir “piramit” metaforuna başvurur. Bu metaforunda epistemik failin sahip olduğu bilgiler, piramide benzetilir. Bilgiler arasında sistematik olmayan bir ilişki vardır. Her önermenin epistemik statüsü birbirinden farklıdır. Bazı önermeler diğerlerinden daha güvenli, sağlam ve kesindir ve her bir önerme, kendisine has özel bir yere sahiptir. En yüksek statüdeki önerme, en güvenli olanıdır ve bu seviyedeki bilgimiz, diğer tüm bilgilerimizin temelini oluşturur. Özellikle çıkarımsal bilgilerin doğrulukları, temel önermeye dayandırılmaları ile sağlanabilir. Doğruluğu temin eden bilgi, piramidin en tepesinde bulunan önermedir. Piramidin geri kalanındaki bilgilerin doğruluğu, en üst seviyedeki bilgiye bağlıdır.

¹² Steup 2008, ss. 479-80.

¹³ Steup 2008, s. 480.